

*Віктор
Котусенко*

ФІЛОСОФСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТОМИ АКВІНСЬКОГО

19 листопада 2010 року відбулося чергове засідання проекту «Лабораторія наукового перекладу», темою якого стала «Філософська термінологія Томи Аквінського». Ця зустріч продовжила серію спільних заходів «Лабораторії» з проектом «Європейський словник філософій», що діє на базі видавництва «ДУХ І ЛІТЕРА». Після обговорення проблематики перекладу термінології «Категорій» Аристотеля українською це вже друге засідання із серії запланованих на 2010—2011 роки спільних інтелектуальних зустрічей «Лабораторії» та «Словника».

Потреба у ґрунтовному опрацюванні філософської термінології Томи Аквінського була усвідомлена нами впродовж роботи над перекладом його твору «Компендіум теології». Ця праця є значною мірою підсумковою у творчості Аквіната. «Компендіум» і «Сумму теології» Тома деякий час писав одночасно. Це два його останні твори, які не було завершено. В результаті тривалої роботи групи українських перекладачів, до якої входять Ірина Піговська, Анна Поляк та Віктор Котусенко, переклад «Компендіуму теології» було видано у 2011 році Інститутом релігійних наук св. Томи Аквінського.

Тома Аквінський писав «Компендіум теології» після своїх великих праць, і тому це — унікально важливий текст. Адже структура питань, що в скороченому вигляді повторює структуру «Сумми

теології», дає змогу підсумувати позицію Аквіната з основних теологічних і філософських питань, яскравіше вирізнити окремі положення, які можуть «губитися» у розлогіх текстах обох «Сумм». Але найголовніше те, що таке авторське повторення своїх основних положень є надзвичайно цінним з огляду на термінологічну роботу — терміни лишаються тими самими, що й у великих «Суммах», але вони зосереджені у суттєво меншому обсязі тексту, що робить такий текст особливо зручним для створення глосарію термінів Аквіната, і цілої томістичної філософсько-теологічної традиції.

Філософсько-теологічний термінологічний апарат представників західноєвропейської високої схоластики є значною мірою спільним для них усіх, з відмінностями вже більше на рівні інтерпретації окремих термінів. Своєю чергою, сам цей поняттєвий апарат здебільшого базується на аристотелівській парадигмі, з додаванням впливових інтерпретацій Боеція та філософів XII століття. Під цим кутом зору вочевиднюється важливість уніфікації в українській мові слововжитку ключових термінів Томи Аквінського. Адже таким чином виконується подвійне завдання — по-перше, уточнюється по суті аристотелівська термінологія, яка пройшла через арабомовне і латиномовне сприйняття, а по-друге, українське філософське середовище отримує ключ для розуміння філософії європейського Середньовіччя як самобутнього явища.

При роботі з термінологією Аквіната з боку українських перекладачів та редакторів можна виокремити два основні підходи, загалом наявні в більшості випадків роботи з латиномовною термінологією. Ідеться, з одного боку, про напрямок «латинізації» українських термінів з метою зберегти його технічність (яка мала місце вже у схоластичній латині XIII ст.) та протилежний напрямок «слов'янзації» латинського терміна, який неодмінно передбачає вкладення додаткової інтерпретації в переклад. Ця додаткова інтерпретація, що обов'язково приводить до введення інших значень, може спричинитися до семантичних зсувів, що несуть ризик неадекватного прочитання тексту. Група перекладачів, що працювала над уніфікацією термінології «Компендіуму теології», прагнула досягнути балансу між крайнощами, і саме пошук правильного співвідношення між цими протилежними підходами і став наскрізною темою дискусій у межах семінару.

Увазі експертів та учасників семінару було запропоновано словник окремих термінів «Компендіуму теології» та набір уривків, у яких ці терміни було вжито у найпоказовіший спосіб. Окрім того, в таблиці для учасників було наведено й англійські варіанти відповідних термінів (адже англійська є однією з мов, найбільш схильних до латинізації термінологічного апарату) і польськомовні (з огляду на близькість до української

польської мови, яка проходила свій шлях адаптації схоластичної термінології, органічно присутньої в католицькій традиції).

На розгляд експертної аудиторії було запропоновано перелік найбільш багатозначних і поліконтекстуальних філософських термінів, які розвинулися в поняттєвому апараті Аквіната в контексті загальноаристотелівських семантичних схем і з урахуванням попередніх нашарувань значень. Одразу кидається в очі особлива складність роботи з термінологією латиномовного походження — дуже багато однокореневих слів було вже засвоєно українською мовою, але не цілковито в тих самих значеннях. Тому певні терміни можуть мати дещо «зсунуте значення» в разі вживання слова латиномовного походження. Це, зокрема, стосується таких понять, як «акт», «інтелект», «ефект», «інтуїція», «принцип», «суб'єкт», «візія» та інших, які викликали жваву дискусію учасників заходу. Така своєрідна «близькість» латини до усталеного філософського термінологічного апарату спонукає експертів шукати далі, щоб вийти подеколи навіть поза термінологічну усталеність з метою віднайти більшу етимологічну точність.

Учасники засідання не лише активно обговорювали питання семантики термінів, а й мали можливість зробити це в контексті актуальних текстів «Компендіуму теології», що нерідко відкривало додаткові нюанси розуміння. Тому особливо жавими виявилися дискусії про філософські терміни, стосовно яких можна застосувати різні стратегії перекладу — від прямої латинізації до введення властиво українських морфем, які дають змогу краще передати смисл поняття.

Варто відзначити, що засідання експертів виявилось дуже плідним у плані термінологічних дискусій і дало можливість зафіксувати деякі знахідки й оригінальні рішення. Так, наприклад, термін *conceptio* в латинському тексті зберігає двозначність, якою послуговується Тома Аквінський у своєму творі — в оригінальному значенні це слово означає «зачаття», але активно використовується в теологічно-філософському контексті як «мисленнєве започаткування», пов'язане з породженням у душі «слова», яке на найвищому рівні споріднене з Христом. Хоча в підсумку найбільшу підтримку отримало використання звичного терміна «поняття», цікавою є спроба перекладачів віднайти український відповідник цій двозначності — через старослов'янське “пояття/пойняття” — слово, яке позначає “зачаття” з жіночого боку і яке й стало основою для пізнішого слова “поняття”.

Серед технічних схоластичних термінів, які виконують дуже багато функцій у різних філософських контекстах — *effectus* та *actus*. Для того, щоб передати їхню багатозначність адекватним чином, у перекладі потрібно або використовувати різні терміни із втратою однозначності з метою поглибити розуміння читача, або зберігати технічний термін, що може негативно позначитися на розумінні. Експерти, що взяли участь у

засіданні, активно обговорювали цілу низку можливих тактик перекладу подібних термінів.

Обговорення перекладу «Компендіуму теології» Томи Аквінського виявило низку свіжих, оригінальних термінологічних рішень і з боку перекладачів, і з боку учасників засідання. Наприклад, досить вдалим є вжиток терміна «вільний розсуд» для позначення *liberum arbitrium*. Для дуже глибокого схоластичного поняття *fruitio* відбулося плідне обговорення варіантів – від «втішання» і «насолодження» до «розкошування». Введення таких майже поетичних термінів в українську філософську мову сильно збагачує її лексично і семантично.

Проведений семінар зміг втілити найкращі аспекти текстоцентричного підходу проекту «Лабораторія наукового перекладу» та терміноцентричного підходу «Європейського словника філософій». Це вможливило багатобічне оцінювання функціонування термінів у контексті відповідних філософсько-теологічних питань. Можна відповідально твердити, що семінар виявився успішним і виконав своє завдання, продемонструвавши спроможність сучасної української філософської мови до передання текстів латиномовних авторів періоду Високого Середньовіччя.

Віктор Котусенко — кандидат філософських наук, кафедра релігієзнавства НаУКМА. Сфера наукових інтересів — філософія Середньовіччя.
